

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Arhiivinduse osakond

Katrin Kõpp

NARVA ELANIKKONNA KÜÜDITAMINE PÕHJASÕJA AJAL

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Enn Küng (PhD)

Tartu 2021

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	3
1. Olukord Narvas pärast 1704. aasta vallutust	8
2. Küüditamine	14
3. Väljasaadetute käekäik	21
4. Elu Narvas pärast küüditamisi	27
5. Küüditatute tagasipöördumine	30
Kokkuvõte	35
Summary	37
Kasutatud allikad ja kirjandus	39
Arhiiviallikad	39
Allikapublikatsioonid	39
Kirjandus	40
Internetiallikad	41
Lihtlitsents	43

Sissejuhatus

Põhjasõja kontekstis on Narva tuntud linnana, kus toimus kaks selle sõja käigule olulist lahingut. Esimene, 1700. aasta novembris peetud lahing, lõppes Rootsi võiduga ning oli esimene selles sõjas Eestimaa territooriumil peetud lahing. Teine, 1704. aasta augustis toimunud lahingus võitsid venelased rootslasi. Narva linn läks Vene riigi koosseisu, kuhu ta jäi järgnevaks 200 aastaks. Linnas valitsenud lahingujärgset olukorda kujutab Nikolai Aleksandrovišt Sauerweidi maal “Tsaar Peeter I peatab pärast Narva vallutamist 1704. aastal oma marodööritsevaid sõdureid” 1859. aastast¹ (originaaleksemplar asub Tretjakovi galerii kogus Moskvast). Seda maali on kasutatud mitmes Narva ajalugu käsitlevas raamatus.² Kuidas toimus võimuvahetus ning milline mõju oli sellel Narva linna elanikele ja sotsiaalmajanduslikule olukorrale, on ajalookirjutuses võrreldes Narva lahingutega oluliselt vähem käsitletud. Narva linna elanike saatus pärast võimuvahetust pole aga selle töö autori hinnangul sugugi vähem huvitav.

Selle uurimuse eesmärk on esitada ülevaade Narvas valitsenud olukorrast käsitletaval ajaperioodil ning kirjeldada linna elanike käekäiku nii kodus kui ka võõrsil. Kõige suuremat mõju avaldas Narva linna elanikkonnale ja majandusele inimeste massiline küüditamine Sise-Venemaale aastatel 1706 – 1708. Seetõttu on antud töö põhifookus just küüditamistel. Vähemal määral on räägitud ka perioodist enne ja pärast küüditamisi. Parema tervikpildi saamiseks on lisaks rahvastikuandmetele selles töös käsitletud Narvas kehtestatud tollipoliitikat. Arvestades sellega, et Narva oli Rootsi ajal oluline sadamalinn, aitavad mõista muutused tollipoliitikas linna majanduslikku arengukäiku.

¹Peter the Great captures Narva.

<https://www.akeg-images.de/CS.aspx?VP3=SearchResult&ITEMID=2UMDHU23KT86&LANGSWI=1&LANG=English>. Viimati vaadatud 27.07.2021.

² Näiteks Raik, Katri. Viimane lahke maja. Narva kultuurilooline reisijuht. 2020. KesKus. Lk 15.

ja Исаков, С. Г; Шор, Т. К. Властители Российской Империи на эстонской земле. Таллин: 2009. Aleksandra. Lk 16.

Pilt 1. "Tsaar Peeter I peatab pärast Narva vallutamist 1704. aastal oma marodööritsevaid sõdureid". Nikolai Sauerweid, 1859. Õlimaal

Selleks, et paremini mõista, kuidas muutus eluolu Narvas pärast 1704. aastat, tuleb kirjeldada olukorda, mis valitses seal Rootsi aja lõpuaastail. 17. sajandi lõpul oli Narva koos Tallinnaga linn, kes vahendas kaupu Lääne-Euroopa ja Venemaa vahel, omades laolinna staatust ja seega ka laoõigust.³ Majanduslik edukus stimuleeris Narva linna rahvastiku kasvu. Enn Küng sõnul oli Narva rahvastik 17. sajandi II poolel pidevas kasvus. *1640. aastate majandus- ja kaubanduspoliitiliste reformidega loodi Rootsi keskvõimude poolt Narva jaoks soodsad arenguvõimalused (linna avamine väliskaubandusele, kaubandustingimuste võrdsustamine naaberlinna Tallinnaga, meretollide alandamine, Ivangorodi linnaõiguste tühistamine ning liitmine Narvaga jpm).*⁴ Täpne rahvaarv Narvas 17. sajandi II poolel on teadmata. Hinnanguliselt kõikus see erinevaid faktoreid arvestades (Vene-Rootsi sõda 1656-1658, katkuoht, suurtulekahju jne) 3000-3300 ringis.⁵ Eesti rahvastikku, ning paratamatult ka Narva

³ Küng, Laidre, Leimus, Põldvee, Selart, Seppel, Tafenau, Tarkiainen, Tarvel. Eesti ajalugu III: Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Tartu: 2013. Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut. Lk 349-350.

⁴ Küng, Enn. Narva elanikkonna suurusel 17. sajandi keskel. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 2.Nr 9. Tartu: 1997. Lk 41-42.

⁵ Samas. Lk 50.

linna elanikkonda, mõjutas negatiivselt 1695-1697 aastate näljaaeg. Heldur Palli on seda näljaaega iseloomustanud seda kui ühte suurimat rahvastikukatastroofi Eestis. Eesti ala rahvastik ei jõudnud sellest katastroofist veel toibuda kui 1700. aastal algas Põhjasõda.⁶ Seega mõjusid järgnevad sõjasündmused ja küüditamised Narva rahvastikule laastavalt.

Kaubanduslik ja majanduslik edukus tõi Narva kokku kaupmehi erinevatest Euroopa nurkadest. Viru-Jaagupi pastori Christian Kelchi sõnul oli Narvast 17. sajandi lõpuks välja kujunenud edukas multikultuurne linn. Kelchi hinnangul oli *Kaupmeeskond ... siin [Liivimaal] rahuajal ikka ja alati õilmitsenud...tänapäevani [kauplevad] suurelt Narva ja Tallinn, nii et Narvas liigub nõnda mitut sugu natsioone, et kogu Rootsi kuningriigis pole ühtki linna, kus kuuldaks kõneldavat nii mitut sugu keeli kui selles; ja nimelt on tähendatud linnas rootsi, saksa, soome, eesti, poola, vene ja inglise keel sedavõrd kasutusel, et asjaarmastajal on piisavalt võimalust õppida nendest seda, mis talle meeldib.*⁷

See uurimistöö toetub peamiselt arhiivimaterjalidele. Põhiliselt on kasutatud Tallinna linnaarhiivis leiduvaid kirju, mis on saadetud Venemaale küüditatud Narva elanike poolt Tallinna raele. Küüditatute saksakeelsed kirjad 18. sajandi algusest pakkusid tõelist väljakutset oma stiilide ja käekirjade mitmekesisuses. Samuti on hulgaliselt kasutatud Eesti Rahvusarhiivis säilitatavad nimekirju. Need nimekirjad, mida on selles uurimuses kasutatud, on loodud praktilistel kaalutlustel, mitte statistilise andmebaasi loomise põhimõttel. Linnaelanike arvust aimduse saamiseks pidi selles töös omavahel kõrvutama fragmentaarseid andmeid, mille tõttu võivad arvandmed mõningal määral üksteisest pisut erineda. Seetõttu puuduvad andmed eeslinnas, garnisonis ja ümberkaudsetes küldes elavatest inimestest. Rahvusliku koosseisu poolest on selles töös fookuses saksa rahvusest Narva linnakodanikud, mõnel puhul (ilmselt tänu soome koguduse olemasolule) ka Narva soomlased. Andmeid leidub eelkõige Narva jõukamate ja ka oskustööd tegevate sakslaste kohta Narvas. Vene rahvusest inimeste puhul on teada, et on olemas eraldi venekeelseid loendeid, mida selles töös pole kasutatud. Selles uurimistöös on kasutatud ainult arhiivimaterjale, mida autor on suutnud kätte saada Eestist. Venemaal või muudes riikides hoiustatavate selleletemaliste

⁶ Palli, Heldur. Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712. Tallinn: 1996. Teaduste Akadeemia Kirjastus. Lk 73-74.

⁷ Kelch, Christian. Liivimaa ajalugu. Tlk Ivar Leimus. Tartu: 2004. Eesti Ajalooarhiiv. Lk 14-15.

säilikute olemasolust pole autor teadlik, ega oma hetkel piisavaid oskusi ega vahendeid nende leidmiseks.

Sekundaarkirjandusest põhineb töö eelkõige kahel Narva ajaloo üldkäsitlusel. Vanem neist on mõnda aega Narva Suurgildi Oldermanni ametis olnud Heinrich Johann Hanseni 1858. aastal avaldatud “Narva linna ajalugu”.⁸ Selle kõrval kasutasin ulatuslikult Narvast pärit Aleksander Petrovi 1901. aastal publitseeritud “Narva linn: selle minevik ja vaatamisväärsused seoses Venemaa võimu kindlustamise ajalooaga Läänemere rannikul: 1223–1900”.⁹ Petrov kasutab palju tema kirjatööst ligi pool sajandit varem ilmunud Hanseni teost. Need raamatud erinevad mingil määral oma sisu ja hinnangute poolest sündmustele. Petrovi jaoks on Hanseni pidev algallikate sõna-sõnalt ümberkirjutamine üleliigne. Näiteks kaks 1704. aastast pärinevat Liivimaa kalenderpäevikut, millest Hansen pikki lõike tsiteerib, pole Petrovi silmis üldse huvitavad. Tema sõnul on igav eraldi pisdetailide väljatoomine.¹⁰ Lisaks olen kasutatud 1989. aastal ilmunud Raimo Pullati artiklit 18. sajandi Narva rahvastiku kohta “Hansa uuringute” ajakirjas.¹¹

Tänapäeva Eesti historiograafias on põhjasõjaaegsetest küüditamistest käsitletud vaid Tartu elanikkonna deportatsiooni. “Eesti ajalugu IV” on pühendatud sellele teemale peaaegu terve lehekülj ja Tartu elanikkonna küüditamisi on küllaltki detailselt kirjeldatud. Alles alapeatüki lõpus on mainitud, et sarnase saatusega oli Aluliina, Valga ja Narva elanikkond.¹² Ka Zetterberg mainib lühidalt Põhjasõjaaegseid küüditamisi, põhifookus endiselt Tartul.¹³ Seetõttu olen oma töös sageli võrrelnud Narva olukorda Tartu omaga. Võrdlusteks kasutasin põhiliselt Margus Laidre raamatut “Dorpat 1558-1708: linn väe ja vaenu vahel”¹⁴, kus leidub ülevaade Tartust küüditatute elu-olust Venemaal. Detailsema informatsiooni leidsin Laidre selleteemalisest lähteallikast – Friedrich Gustav Bienemann noorema “Tartu linna katastroof

⁸ Heinrich Johann Hansen. Geschichte der Stadt Narva. Dorpat: 1858.

⁹ Александр В. Петров. Город Нарва: его прошлое и достопримечательности в связи с историей упрочения русского господства на Балтийском побережье : 1223-1900. СПб. 1901.

¹⁰ Петров, А. В. Lk 291.

¹¹ Pullat, Raimo. Die Veränderungen in der Bevölkerungszahl und -struktur der Stadt Narva im 18. Jahrhundert. Hansische Stadtgeschichte- Brandenburgische Landesgeschichte. Hansische Studien VIII. Weimar: 1989. Hermann Böhlau Nachfolger.

¹² Laur, Tannberg, Piirimäe. Eesti ajalugu IV: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Tartu: Ilmamaa. 2003. Lk 39.

¹³ Zetterberg, Seppo. Eesti Ajalugu. Tallinn: 2009. Tänapäev. Lk 207.

¹⁴ Laidre, Margus. Dorpat 1558-1708: Linn väe ja vaenu vahel. Tallinn: 2008. Argo.

Põhjasõja ajal”.¹⁵ Tartu rahvaarvu statistika jaoks kasutasin eelkõige Raimo Pullati 1992. aastal avaldatud raamatut “Eesti linnarahvastik 18. sajandil”, millest leidsin ka mõningaid andmeid Narva kohta.¹⁶ Samuti leidis kasutust Veiko Berendseni, Enn Künigi ja Margus Maiste ajalooajakirjanduse publikatsioon “Tartu rahvastik 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul”.¹⁷

Antud uurimus koosneb viiest peatükist. Esimene neist kirjeldab olukorda, mis valitses Narvas pärast 1704. aasta vallutust. Teine peatükk keskendub 1708. aasta küüditamistele: kirjeldatud on kuhu ning kui palju inimesi saadeti olemasolevate arvandmete põhjal Venemaal. Kolmandas peatükis on kirjeldatud väljasaadetute olukorda Venemaal, erinevate kogukondade suurust ning toimetulekut. Neljas peatükk räägib Narva linna saatusest perioodil 1708–1715, mil suurem osa elanikkonnast oli linnast küüditatud. Viies peatükk käsitleb küüditatute tagasipöördumist Narva, peale 1715. aastat.

¹⁵ Bienemann, Friedrich Gustav, noorem. Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des Nordischen Krieges. Nebst zeitgenössischen Aufzeichnungen. Reval: 1902. Franz Kluge.

¹⁶ Pullat, Raimo. Eesti linnarahvastik 18. sajandil. Monograafia. 1992. Olion.

¹⁷ Berendsen, Kung, Maiste. Tartu rahvastik 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul. Tuna nr 1. 2010. Rahvusarhiiv.

1. Olukord Narvas pärast 1704. aasta vallutust

Pärast Narva komandandi Horni kindlat keeldumist alistuda venelastele algas tormijooks linnale. Korruga tungiti peale kolmest kohast. Petrov tsiteerib vene ajaloolast Golikovi. *Tormijooksuks seadsid redeleid Narva bastionide seintele deserteerimiselt tabatud soldatid...tormijooksule asusid venelased innuga nagu lähesisid [nad] peole või pulma...oli kuulda paljude ohvitseride ja soldatite kaebusi, miks neid ettepoole ei saadeta...*¹⁸

Tundmatu Narva elanik kirjeldab Narva linna vallutamist Vene vägede poolt. *1704. aasta mais oli linn sissepiiratud teistkordselt ja 9. augustil kella kahe ja kolme vahel päeval vallutati tormijooksuga. Palju inimesi oli tapetud ja surnud peaaegu kõigis majades, välja arvatud mõned ja kõikidel linna tänavatel olid surnud. Kõikjal toimus röövimine, mis põhjustas suure häda. Kõik, kes olid võetud vangi ei teadnud mehed oma naistest, naised meestest ega lapsed vanematest. Näis, et kedagi ei jäeta ellu, üksnes jumal oma armust säästis mõned meist...Kui algas pealetung, läksin, hoolimata halvast tervisest, kadunud bürgermeister Schwartzi juurde, et ühineda inimestega, kes seal kogunesid. Teel Schwartzi majja kohtasin meie polku suundumas kaitsevallile. Tahtsin samuti võtta oma relva ja järgneda neile, kui äkki teatasid vastusõitvad ratsanikud, et uuslinn juba alistus. Venelased ilmusid vanalinna kõikidele tänavatele. Nii ei olnud mul võimalik elusalt koju tagasi pöörduda ja ma olin sunnitud minema Schwartzi majja ja seal peituma keldrisse koos pastor Schwartzi ja paljude teistega. Seal oli ka polkovnik Schlippenbach, Noteburgi endine komandant. Vaevalt suleti ukсед, mis viisid tagumisse panipaika kui juba kostis vallutajate saabumist. Meie õnneks ja kõrgeima soovil tuli ukse juurde major Veyde, kes uksele koputas ja lubas meile halastust. Uks avati ja major tuli mõne grenaderiga sisse. Kuigi meil oli surmahirm, pidas major oma sõna ja ei teinud meile kahju.*¹⁹

Pärimus räägib, et verevalamise peatamiseks torkas Peeter isiklikult oma mõõgaga läbi vene soldati, kes röövis ja tappis rahulikke kodanikke. Peatades nii riisumise ilmus valitseja paljastataud verise mõõgaga bürgermeister Götte majja ja viskas selle lauale. Kogunenud kõrgemad aukandjad ja Narva elanikud peredega ootasid õudusega oma järke, kuid Peeter

¹⁸ Голиков, И.И. Дополнение к деяниям Петра Великого. Т. 2. М., 1790. Лк 137-138.

¹⁹ Петров, А. В. Лк 294.

ütles neile: *Ärge kartke, see ei ole rootsi vaid vene veri. Teid päästes ma ei halastanud oma alamatele.*²⁰ See legend võis olla inspiratsiooniks selle töö sissejuhatuses kujutatud Sauerweidi maalile.

Zetterberg kirjeldab Narva vallutamisele vahetult järgnenud olukorda. *Sõdureile anti luba rüüstata linna kaks päeva sel tingimusel, et elanikke ei tohtinud tappa. Metsistunud vallutajad keeldudest ei hoolinud: räägitakse, et poolteist tuhat kaitsjat kaotas veresaunas oma elu ja sama saatus tabas sadu linlasi.*²¹ Viru-Jaagupi pastori ja Sämi-taguse Virumaa ja Alutaguse praosti, Christian Kelchi kirjeldus poolelijäänud “Liivimaa kroonika järjes” räägib samuti Vene sõdurite jõhkrast käitumisest vastalistatud linna elanikega. *Niipea aga, kui nüüd tsaar oli linna ja kindluse oma võimusse saanud, võttis ta elanikelt kirikud ära ja sakslased pidid tükk aega oma jumalateenistust pidama raeliikme Wolffi majas, hiljem raekojas; seejuures said nad venelaste käest igal mõeldaval viisil tögada, kuni kindralmajor Chambers sellist käitumist mõnel määral ohjeldas. Rootsi jumalateenistust ei lubatud enam üldse pidada. Peale selle kraamiti ka tänavad puhtaks ja heideti langenud jõkke... Üks haledamaid ja jubedamaid vaatamänge oli see, kuis paljud haiged,²² kes siin-seal majades, vallidel ja ka teistes kohtades lebasid, venelaste poolt koormakaupa vankritele laaditi, Narva kose järsakule veeti²³, seal kummuli keerati ja nõnda väga kaebliku kisa saatel kõrgetelt kaljudelt alla tõugati ja lõmastati. Selle õnnetusega oli võrreldav, et Narva elanikelt võeti ära kõik nende kuue kuni 14 aasta vanused lapsed ja viidi laagrisse, eesmärgiga nad Venemaale orjadeks vedada ja müüa. Lõpuks aga lasi tsaar enese pehmeks rääkida ja tähendanud laste minemasaatmise surmanuhtluse ähvardusel laagris ära keelata; misjärel needsinatsed, kui nad olid viis päeva laagris olnud, ühte kohta kokku aeti ja nende vanematel omad, kelle nad üles leiavad, tagasi lubati võtta. Siiski oli enne seda viidud juba hea hulk, kes jäidki kaduma.*²⁴ Laste äraviimisest muudes ajalookäsitlustes juttu pole. Küll aga kinnitab surnute jõkke viskamist Petrov, mida ta põhjendab sellega, et *laipu oli nii palju, neid polnud kuhugi matta.*²⁵

²⁰ Samas. Lk 295.

²¹ Zetterberg, S. Lk 207.

²² Siinkohal on ilmselt ikkagi räägitud haavatutest.

²³ Tundes tänapäeva Narva kose paiknemist vanalinna suhtes, ei tundu realistlik, et haavatuid hakati vedama peaaegu kolme kilomeetri kaugusele joale sealt nende alla viskamiseks. Pole välistatud, et mõne üksiku haavatu elu võis sellisel moel lõppeda, aga tegemist on pigem rahvasuust pärineva hirmujutuga. Võimalik on ka see, et haavatuid visati alla kõrgelt jõekaldalt kividele.

²⁴ Kelch, Christian. Liivimaa kroonika järg. Tartu: 2009. Eesti Ajalooarhiiv. Lk 298-299.

²⁵ Петров, А. В. Lk 305.

Vallutajate kätte langes rikkalik sõjasaak. Peale relvade ja laskemoona rööviti kokku hulgaliselt kulda, hõbedat, raha jm. Tsaar oli sunnitud isiklikult välja andma korraldused, kuidas saaki jagada. Peetri käsuga võisid sõjamehed kõik *leitud* kuld ja hõbeesemed endale jätta, vask tuli koguda ja maksta selle eest toojatele 2–3 rubla. Rootsi riigivara oli muidu jagamiseks. Raha ja muu väärtusliku jagamisega kohustati tegelema ohvitsere pidades meeles soldateid, kes tormijooksus rohkem silma paistsid.²⁶

Petrovi sõnul töötasid *Narva saabunud Vene sõjamehed...tsaari käsul agaralt puhastades tänavaid ja vallikraave, tasandades mürsuauke, parandades maju ja seinu*. Mõneti raskesti usutavad on tema väited selle kohta, mis toimus vaid paari päeva jooksul pärast piiramise lõppu. *Mitte varem kui 15. augustiks oli linnas viidud sisse mõningane kord: tänavad olid puhastatud ja neile pandud isegi laternad...õhtul olid raekoda ja kõik majad valgustatud ning akendele olid paigutatud läbipaistvad pildid. Menšikovi maja juures olid püstitatud triumfväravad valgustatud värviliste tuledega. Samas oli paigaldatud uus mortiiir, mis oli täidetud veiniga, millest iga soovija jõi tsaari ja tema kaaslaste terviseks.*²⁷

Narva kirikute saatusest on rääkinud nii Petrov kui ka Hansen. Hanseni sõnul põletati vallutamise käigus maha uuslinnas asunud puidust soome koguduse kirik. Vanalinnas asunud kaks kõrgete tornidega suurt kivikirikut õigeusustati venelaste poolt. Üks neist oli rootsi koguduse toomkirik ja teine saksa kirik.²⁸ Alguses, 1704. aasta augustis, õigeusustati Rootsi Toomkirik, mis pühitseti Aleksander Nevskile ja anti Narva polgu kirikuks.²⁹ Saksa kirik jäi Hanseni sõnul tühjaks ja kasutamata.³⁰ Jaak Juske sõnul tegutses Rootsi toomkirik *õigeusu kirikuna kuni 29. juunini 1708, mil jumalateenistused viidi üle avatud Issandamuutmise katedraali, mis enne Narva vallutamist oli kuulunud saksa kogudusele ja kandis neil aastatel nime Narva Jeruusalemma Johannese kirik ehk Jaani kirik. Toomkirik suleti.*³¹ Ka Petrov

²⁶ Samas. Lk 310.

²⁷ Samas. Lk 305.

²⁸ Hansen, H. J. Lk 241.

²⁹ Jaak Juskega kadunud Eestit avastamas: sõjas purustatud Narva Jaani kiriku mitme nime lugu. <https://forte.delfi.ee/artikkel/77965674/jaak-juskega-kadunud-estit-avastamas-sojas-purustatud-narva-jaani-kiriku-mitme-nime-lugu>. Viimati vaadatud 07.08.2021.

³⁰ Hansen. H. J. Lk 242.

³¹ Jaak Juskega kadunud Eestit avastamas: sõjas purustatud Narva Jaani kiriku mitme nime lugu. <https://forte.delfi.ee/artikkel/77965674/jaak-juskega-kadunud-estit-avastamas-sojas-purustatud-narva-jaani-kiriku-mitme-nime-lugu>. Viimati vaadatud 07.08.2021.

räägib ümberkorraldustest Narva kirikutes. *Viivitamatult pühitseti koristamise ajal üks rootsi kirikutest (praegune luteri kirik) ümber õigeusu kirikuks ja selles viidi läbi tänujumalateenistus võidu auks ning tähistati võitu kolmekordse suurtüki ja musketisaluudiga. Pärast seda kutsus tsaar lõunalauda nii oma kui ka välismaa kindralid, staabi ja ülemohvitserid ja auväärsemad kodanikud.*³² Kelch kaebab, et...*ka kisti surnud, nii kõrgest kui ka madalast seisusest, haudadest välja ja visati vette.*³³ Petrov põhjendab surnute kirikutest väljatoomist sellega, et õigeusu kirikuteks muudetud luteri kirikutest...*kanti välja õigeusule sobimatud esemed ja kirstud. Kirstud maeti hiljem linnamüüri taha.*³⁴

Peeter I määras oma viimasel külastuskäigul Narva 1706. aasta märtsis Christian Götte raehärrast kolmandaks bürgermeistriks.³⁵ Hiljem, peale 1708. aasta küüditamisi, oli ta üks vähestest, kes jäi Narva linna. Miks Götte, endist raehärrat, ära ei küüditatud, vaid ülendati bürgermeistriks samal ajal kui kaks teist bürgermeistrit, Wolff'i ja Dittmerit, Venemaale saatmisest ei säästetud? Sellele küsimusele võimaliku vastuse annab Petrov ühte Vene rahvapärimest jutustades. Lugu räägib, et 1704. aasta piiramiste ajal käis Peeter I isiklikult Narvas luurel, et uurida linna ja leida tema kindlustuses nõrgemaid kohti. Sellest oli kuidagi teada saanud rootslaste garnisoni komandant Horn, kes käskis teda otsima minna. Peeter I oli aga varjunud Götte majja, kust teda leida ei taibatud. Hommikul pandi tsaar laudade ja prügi alla vankrisse ja toimetati salaja linnast välja.³⁶

Petrovi sõnul esines pigem üksikuid sõdurite omavolitsemise juhtumeid, kuid kõrgem võim püüdis alati neid kontrolli all hoida. Ühe sellise omavolitsemisjuhtumi näitena on Petrov oma raamatus esitanud ühe 1705. aastal Narva magistraadi poolt, ilmselt Narva ülemkomandandi Roman Velimovitš Bruce'ile ning tema poolt edasi asekomandandi Juri Ivanovitš (Bushile), saadetud kirja.

Ma ei suuda kirjeldada, millist pahameele põhjustasid kirjad Narva kaubandusnimestelt. Eriti bürgermeister Dittmerilt, kes mulle kirjutab, et viimastel päevadel kaks Bolobanovi

³² Петров, А. В. Lk 305.

³³ Kelch, С. Lk 298-299.

³⁴ Петров, А. В. Lk 313.

³⁵ Hansen, H.J. Lk 250.

³⁶ Петров, А. В. Lk 312-313.

polgu purjus soldatit tungisid tema inimesele hoovi juures kallale ja hakkasid peksma. Kui inimene põgenes tema hoovi, kutsusid soldatid endaga kaasa 20 inimest vahtkonnast ja hakkasid tema [Dittmeri] inimesi peksma ja sõimama, peksid vastu külgi ja vedasid tänavale, kus andsid üle vahtkonnale. Karjumise peale välja jooksnud bürgermeister püüdis [neid] takistada. Tal võeti rinnust kinni ja [teda] tõugati. Dittmeri inimesed viidi vahi alla, kus neid hoitakse senini, aga mingeid teateid miks, pole. Soldatid, kes inimesi peksid, vabastati. Mispärast ma imestan, et purjujoonud soldatid omavolitsevad ja tungivad käsuta hoovidesse, ei austa kaubandusinimesi. Varem pole kunagi kombeks olnud, et soldateid ilma ülemuseta saadetaks majja isegi kui neil tähtis asi oleks. Saata mulle viivitamatult kiri, kuidas kogu asi oli ja millise käsu alusel need soldatid tema majja läksid ja kes neid saatis. Aga kui nad omavoliliselt seda tegid, siis hoida neid vahi all kuni käsuni...Malovi võiks saata raekotta ja peksta rooskadega...eelmisel aastal anti suure valitseja poolt käsk, et bürgermeister mõistab kohut, välja arvates tähtsates asjades, kaubainimeste ja elanike üle. Luba isiklikult raekojas vaadata paragraafid, millele on kuberneril käsul alla kirjutatud minu käega.³⁷

Raimo Pullati sõnul tõi Narva üleminek Vene võimule kaasa suured muutused linna demograafilises pildis.³⁸ Pullat kirjeldab Vene võimu poolset suurt huvi linna elanikkonna vastu. Peale Narva vallutamist, väljastas uus võim raele rea ukaase. 27. detsembril 1704 sai Narva komandant vürst A. Šahhovskoi käsu panna kirja kogu linnas leiduv kinnisvara ning kõik kodanikud *mõlemast soost väikelasteni välja*. 20. mail 1705. aastal sai linnapea Hermann Dittmer diakon Makar Polianskilt rahvaloendust täiendavad määrused, mis baseerusid tsaarilt saadud juhistel ülemkomandant Roman Willimowitzile. Uued määrused nõudsid, et tuleb kirja panna ka *kõik linnakodanike alluvuses töötavad teenijad ja töölised, samuti välismaalased, soomlased ja liivlased. Samuti, kelle juures nad töötavad või kas nad elatavad end ise, on nad käsitöölised ning mis valdkonnas, kas nad elavad ja/või töötavad kellegagi koos, kes on kellega abielus ning kas ja kus naine töötab*. Lisaks tuli kirja panna ka kõik inimesed, kes pärast Narva vallutamist koos Vene sõduritega linna olid saabunud.³⁹

³⁷ Петров, А. В. Lk 315-316.

³⁸ Pullat, Raimo. Die Veränderungen in der Bevölkerungszahl und -struktur der Stadt Narva im 18. Jahrhundert. Lk 227.

³⁹ Samas.

Petrovi Narva ajalookäsitluses on välja toodud lisaks veel mõned ukaasid, mis talle huvitavamad tundusid. Petrov leidis 1899. aastal Narva magistraadi arhiivist korraldused (ilmselt samad, mis sattusid Pullati kätte peaaegu sada aastat hiljem), mis näisid Petrovile üsna karmid.

20. juuli 1705 - Ukaas. Kodudest leitud mürsud, musketid...püstolid, soldati- ja suurtükiväe mõõgad võtta suurtükiväe valdusse kuni tsaari käsuni. Moskvast ostetud mõõgad anda Boris Kondõrevile.

27. märts 1706 - Tsaari ukaas. Kõigil Narva linna elanikel peale bürgermeistrite ja raehärrade, kinnitada käendus, kes kelle eest vastutab. Kui keegi teisele poole üle jookseb, ootab käendajat surmanuhtlus. Võtta raamatusse allkirjad.

Narva bürgermeister ja raehärra Hermann Dittmerile ja teistele. Sellesama veebruari 3. päeval tema kõrgeaususe korraldusel, käskis kindralmajor ja ülemkomandant Roman Vilimovitš Bruce Narva rootslastest elanikel, kes raekojas truudust pole vandunud ega käendust otsinud, ja kes varasematest saadetutest küüdi puuduse tõttu Moskvasse ei jõudnud või haiguse tõttu Narva jäid, saata nüüd otsekohe Moskvasse peakantseleisse. Ja koostada nimekiri Narva meestest ja naistest, kes truudust ei vandunud ja käendust ei võtnud ja anda nimekiri Juri Ivanovitš Bushile.⁴⁰ Nende ukaaside põhjal võib järeldada, et Vene võimud suhtusid vallutatud linna elanikesse pigem umbusklikult, kehtestades erinevaid meetmeid riigireetmise vältimiseks.

Eelpool toodud abinõude vajalikkust seletab Petrov sellega, et *Peeter oli sunnitud ette võtma mõned karmimad meetmed, et teha see linn Vene omaks. Oli ka kartusi kohalike elanike reeturlikkuse suhtes.*⁴¹ Kuigi Petrov kujutab mitmel korral koledusi, mida Narva elanike suhtes korda saadeti, jätab tema teemakäsitlus ikkagi mulje, et Peeter I vahel ei suutnud talitseda oma sõdureid kui nad kuidagi narvalasi halvasti kohtlesid, ning ise oli pigem rahumeelne. Selline iseloomustus ei tundu päris tõepärane.

⁴⁰ Петров, А. В. Lk 318-320.

⁴¹ Samas. Lk 316.

2. Küüditamine

29. veebruaril 1708. aastal luges *kõrgesti austatud raehärra* Narva elanikele ette Peeter I ukaasi.⁴² Ukaas määras Rootsi ajal Narva linnas elanud kodanikke asumisele Venemaale. Tsaari tahe kuulus täitmisele kaheksa päeva jooksul. Küüditatuil lubati kogu oma vara kaasa võtta, ära müüa, või kui kumbki ei õnnestunud, jätta see pitseeritult kindlasse kohta.⁴³ Võib arvata, et Venemaale väljasaatmist peeti seetõttu ajutiseks, s.o sõja lõpuni või ajani, mil Vene väed tagasi Venemaale pöörduvad. Pole välistatud, et uued võimukandjad andsid lubadusi linnaelanike mahajäänud vara hoidmiseks vaid selleks, et narvalased võimalikult kiiresti ja minimaalse rahulolematusega lahkuksid.

Seda, et kohalikel võimukandjatel puudus endalgi täpne ettekujutus, kuidas toimub väljasaatmine, näitab ärakiri, milles palutakse täpsustusi riigiamiralilt järgnevates küsimustes.

1) *Milline väljavaade on linnaelanikel juriidilises aspektis, arvestades, et neid küüditatakse. Kas nad peaksid jääma, nagu varem, Tema Suurtaariliku Majesteedi kõrgema võimu, ja seega keiserliku õigusega magistraadi võimu, alla?*

2) *Kas kohaliku Raekantslei protokollid ja aktid tuleks viia kindlasse kohta, et need ei saaks kahjustada ega läheks kaotsi, nagu varem [juhtunud on]?*

3) *Kas elanikud saaks vabalt oma vara, mida neil ei õnnestu ära müüa ega endaga kaasa võtta, hea sõbra juurde jätta, mida ta [sõber] saaks vajadusel järele saata?*

4) *Et magistraat annaks elanike transpordi korralduse kohta turvalisuse huvides kirjaliku korralduse.*

5) *Rae ja kogu elanikkonna ärasaatmisel tuleb piisav volitus ja meeldetuletus kohalikule käsknikule saata, kuhu need inimesed transporditakse.*

6) *Saata kohapealsetele võimudele piisavalt korraldusi, et nad saaksid [küüditatuid] vajalike eluasemetega varustada ja et nad saaksid head transpordi- ja majutusvõimalused.*

⁴² Hansen, H.J. Lk 251.

⁴³ Петров, А. В. Lk 317.

7) Ning kuna enamik siit lihtsalt vaesena või nõ tühjade kätega lahkuvad, kas nende eest ei saaks kohapealsed isandad hoolitseda ja ettenägelikult neid toiduainetega varustada, et neil leiba oleks?

8) Nii magistraat kui ka teised linna elanikud vajavad tähelepanuväärselt palju transporti ning sel juhul ka reisi jaoks passe, kuna neil endil raha pole.

9) Lõpuks on selle reisi jaoks vaja piisavat konvoid sobilike ohvitseride ja lihtsõduritega turvata, sest vastasel juhul ei saa tagada piisavat julgeolekut.⁴⁴

Hanseni arvates võis teekonnal puududa sobilik majutus, kuna polnud võimalik, et koos lahkumisega kõike ühekorraga ära saata suudeti.⁴⁵

Petrovi sõnul lahkus esimene küüditatute rühm Narvast 5. märtsil 1708. aastal. Väljasaadetud kuulusid alamklassi (voorimehed, kandjad, meistrid jm töölised), kellel polnud palju varandust kaasa võtta ning olid seega kõige kiiremini oma asjaajamistega ühele poole saanud.

⁴⁶ Hanseni ümber kirjutatud märkmed, mis pärinevad 1708. aasta Riia kalendrist, loetlevad kuupäevade kaupa Narvast lahkunud küüditatute rühmi.

5. märtsil asusid kõigepealt Vologdasse teeale alamklassi kuuluvad isikud, kelle hulgas olid kandjad, kutsarid, töölised ja teenijad.

6. märtsil lahkus taaskord grupp lihttöölisi.

7. märtsil sõitsid Vologdasse mõned raehärrad.

8. märtsil sõitsid Vologdasse Bürgermeister Dittmer oma perega, proua Schoffse, mõlemad Rodded, Heinrich Götte ning Engenhagen oma perega.

9. märtsil, teisipäeval, sõitsid Vologdasse härra bürgermeister ja kohtutäitur Wolff, raehärra Tressel, raehärra Folkern, magister Helwig, I. I. Kasper, Heinrich Erich, Philip Fonne, Alexander Gilbert ja paljud teised oma peredega.

9. märtsil sõitsid Vologdasse samuti raehärra Jean Boomgaard, raehärra Schwarze abikaasa kogu oma perega.

9. märtsil sõitis Moskvasse inspektor Gollsternsche abikaasa koos härra Tobias Köningsfeldiga.

⁴⁴ Hansen, H.J. Lk 252-253.

⁴⁵ Samas.

⁴⁶ Петров, А. В. Lk 320.

25. ja 26. märtsil saadetakse veel üks grupp Vologdasse, Moskvasse, Novgorodi ja ka Voroneži.⁴⁷

Kalendermärkmikust selgub, et ära saadeti suur osa endisest Narva rae koosseisust.

Terviklikku küüditatute nimekirja pole vähemalt Eesti arhiivides säilinud. Küll aga leidub päris mitu osalt sellealast informatsiooni sisaldavat säilikut, tänu millele on võimalik rekonstrueerida väljasaadetute leibkondade üldarvu ja koosseisu. Säiliku “Loendid ja teave Narva linna elanikkonna kohta”, milles leidub sisuliselt kaks eraldiseisvat mustandnimekirja, põhjal võib järeldada, et peamiselt saadeti narvalased Vologdasse. Sinna suundus Kapten Ivan Petrov Šepuškini juhtimisel kõige rohkem inimesi. 990 küüditatust olid 392 mees- ja 598 naissoost isikut. Midagi täpsustavat, peale soo, pole nende 990 inimese kohta selles nimekirjas märgitud.⁴⁸ Hiljem, 24. märtsil, saadeti Vologdasse veel 57 inimest. Eraldi on nende hulgas ära nimetatud leibkondade peremehed ning nende ametid (ehitaja, kingsepp, nõõbitegija ja sadulsepp). Selle väljasaadetute partii naised, lapsed ja teenijad, on paigutatud kokku. Täpsustamata kuupäeval saabus ülemleitnant Tubaschovi ja tema urjadniku juhtimisel Vologdasse veel 26 meeshinge.⁴⁹

Peale Vologda küüditati inimesi veel Moskvasse, Peterburi, Novgorodi, Voroneži ja Siberisse. 4. märtsil saadeti Moskvasse 61 endist Narva elanikku (13 mees- ja 48 naishinge). Nende hulgast on nimeliselt ära märgitud oskustöölised, näiteks raamatuköitja, pagar, sepp jne. Peterburi suunduti kolmes rühmas 10., 16. ja 23. märtsil. Kokku saadeti sinna 85 inimest, kellest olid 29 mees- ja 29 naissoost. 10. ja 20. märtsil suundus Novgorodi 37 inimest (14 meessoost ja 23 naissoost isikut). Peterburi 58 inimest (29 mees- ja 29 naissoost inimest). Eraldi on väljatoodud oskustööliste ametid nagu sepp, vasksepp, klaassepp jms. Siberisse saadeti vaid 4 inimest. Talupojad (19) ja nende naised (62) saadeti komandant Vassili Nikitjevitši käsul Narva linnast maale. 27. märtsiks 1708. aastaks, oli Narvast välja aetud 36 kerjust (7 meessoost ja 29 naissoost). Alles jäi vaid 245 inimest. See oli vaid murdosa endisest elanike arvust.

⁴⁷ Hansen, H.J. Lk 254.

⁴⁸ EAA.1646.1.601.

⁴⁹ EAA.1646.1.601.

Tabel 1. Küüditatute arv säiliku ERA.1646.1.601 põhjal

	Meeshinged	Naishinged	Kokku
Vologda	440	633	1073
Moskva	33	35	61
Peterburg	29	29	58
Novgorod	14	23	37
Siber	0	4	4
Kokku	516	724	1233

Pisut erinevaid andmeid pakub Pullat, kelle väitel küüditati 1708. aasta märtsi alguses Vologdasse 1073 elaniku asemel 1178 elanikku ning et Vologdasse saadeti lõpuks kokku 1700 inimest.⁵⁰ 1708. aasta märtsi küüditamised polnud esimesed, mis olid toimunud Narvas pärast 1704. aasta linna vallutamist. 31. detsembrist 1706. ja 2. jaanuarist 1707. aastast on kokku pandud nimekiri, kus on nimetatud need inimesed, keda tuli Moskvasse saata. Need säilikud viitavad vähe-, kui üldse tuntud küüditamisjuhtumitele. Nimetatud säiliku 81 erinevast sissekandest on siin välja toodud 10 esimest.

Anno 1706, 31. detsembril kästi valmis olla Moskvasse reisimiseks:

1) härra doktor Anderssoni juures on kapten Hochnichtsche - 6 isikut;

Veel on ta käendanud konstaabel Kernitzsche eest, kes on Willem Uhli juures – 1 isik;

2) Jöns Tollngreni juures on üks konstaabli naine nimega Anna – 1 isik;

Käendab nelja isikut – 4 isikut;

3) Härra Stewinsche juures on 1 seersant härra Salmonsche ja tema õde – 2 isikut;

Veel sõdurinaine Marij – 1 isik;

4) Härra Harwigsche juures sõdurinaine nimega Anna ja 1 sõdurinaine Christina Petersi-tütar, on vande andnud;

⁵⁰ Pullat, R. Eesti linnarahvastik 18. sajandil. Lk 23.

5) Raehärra Tretzeli juures on nimedega Beata, Susanna ja kolmas on Ingbor, kes kõik on sõdurite naised – 3 isikut;

6) neiu Beckborgi juures on sõdurinaine Walborg, on aga raekojas vande andnud;

7) Martten Fohrmani juures Beckborgi majas on üks sõdurinaine Lisbet – 1 isik;

8) Raehärra Schoffscheni juures on leitnant Blecksche kolme lapsega ja härra Callontini leitnant samuti 3 lapsega – 8 isikut;

Veel üks sõdur naisega tema kõrtsis – 2 isikut;

9) Balsar Mundi majas härra Valtin Lange juures sõdurinaine nimega Lijs Jacobsi-tütar, on vande andnud;

10) härra Snetler käendab kahe sõdurinaise eest, kelle nimesid teab hr. Snetler – 2 isikut.⁵¹

Auastmed, mis inimestel selles nimekirjas on, viitavad sellele, et ilmselt oli Moskvasse küüditatute hulgast paljud Narva jäänud Rootsi sõjamehed ning nende pereliikmed. Sellest nimekirjast leiab ka kinnitust, et 1706. aasta 27. märtsi ukaasist elanike vastastikuse käendamise kohta, peeti vähemalt vormiliselt kinni.

1707. aasta rae protokolliraamatu lõppu on köidetud dateerimata ja pealkirjastamata nimekiri 685 inimesest, keda sunniti 1707. aasta kevadel Narvast lahkuma ja Peterburi minema. Loend on koostatud eesnimede tähestikulises järjestuses. Ära on märgitud elanike sooline jaotus ning mõnel juhul ka leseseisus. Meeste puhul on sageli lisatud nende amet (enamik on kaupmees).⁵² Eelnevatele küüditamistele pole viidanud ei Petrov ega Hansen.

Sarnaselt Narvaga küüditati Tartu linna ning Ingerimaa elanikkonda.⁵³ Pullati sõnul viidi Tartust 1707. aastal 256 inimest (neist 134 kodanikku) ja järgmisel aastal 812 inimest, kellest saadeti Vologdasse 254, Kaasanisse 198, Ustjugi 211, Moskva 123 ja Voroneži 26 tartlast.⁵⁴ Laidre hinnangul saadeti erinevad sotsiaalsed rühmad erinevatesse sihtkohtadesse, nt sõjaväelaste pered Moskvasse.⁵⁵ Kaalutlused selle üle, kuhu, ning kui palju saata Tartu või Narva elanikke, on teadmata.

⁵¹ EAA.1646.2.76.

⁵² EAA.1646.1.114.

⁵³ Петров, А. В. Lk 317.

⁵⁴ Pullat, R. Eesti linnarahvastik 18. sajandil. Lk 21.

⁵⁵ Laidre, M. Lk 669.

Narvast küüditatute endi kirjeldusi teekonna kohta Venemaale pole teada. Petrov on avaldanud tolleaegse Tartu Jaani koguduse abiõpetaja Grotjani Vologdasse ümberasumise kirjelduse. Grotjani sõnul oli *...partiis 837 inimest. Pihkvani toimetati meid küllaldase küüdigaga, kuid sellega varustati eelkõige neid, kes allusid meid juhtivatele ohvitseridele. Maha jääda ei lubanud nad kellelgi. Kui ja millal oli neile härradele sobiv, päeval ja öösel pidime me edasi rändama. Kas teha pikem peatus või hinge tõmmata, oli samuti nende otsustada. Sageli käskisid nad meil trummi taktis liikuda ja siis ei olnud halastust ei rasedatele, sünnitajatele, haigetele või tervetele, noortele või vanadele, kõik pidid liikuma nagu ajaks neid vaenlane taga. Nii saabusime 24. märtsil Vologdasse ja meid paigutati sarnaselt soldatitega vene väikekodanlaste juurde.*⁵⁶

Küüditamise võimalikke põhjuseid on esitanud mitu seda teemat käsitlenud autorit. “Narva linna ajaloo” Hansen oma isiklikku arvamust ei avalda. Selle asemel toob ta välja 18. sajandi alguse Saksa diplomaadi Friedrich Christian Weberi ja Hanseni kaasaegsete dr Georg Friedrich von Bunge ja Pauckeri arvamused. Weber arvab, et küüditamine viidi läbi selleks, et paremini vallutatud linnades seada sisse uus riigikord ning samas väljasaadetute arvel Sise-Venemaal majandust arendada. Dr Bunge ja Pauckeri sõnul küüditati Narva ja Tartu elanikke, kuna nemad olid varasema Rootsi võimu pooldajad.⁵⁷ Pullat nõustub oma artiklis sellega, et Peeter I lasi linnaelanikud just poliitilise reetmise kartuses ära saata.⁵⁸ Ka Petrovi sõnul tunnistavad temani jõudnud 1704.–1708. aasta korraldused uue valitsuse ilmselget soovi teha lõpp põgenemistele Rootsi ning võimalikule reetmisele. Lisaks on levinud arvamus, et tsaar saatis rootslastest ja sakslastest käsitöölisi välja sel eesmärgil, et nad Vene inimestele oma oskusi õpetaksid. Petrovi silmis polnud see eesmärgiks, vaid lihtsalt kaasnev tulemus kui Vene inimesed puutusid kokku väljasaadetud oskustöölistega. Petrov lisab Taani saadiku Just Juli arvamuse, kes oma 1709. aasta läbisõidul Narvast tuli järeldusele, et küüditamisi võis ka motiveerida Vene ohvitseride soov omastada narvalaste vara.⁵⁹ Seega oli

⁵⁶ Петров, А. В. Lk 321.

⁵⁷ Hansen, H.J. Lk 252.

⁵⁸ Pullat, R. Die Veränderungen in der Bevölkerungszahl und -struktur der Stadt Narva im 18. Jahrhundert. Lk 228.

⁵⁹ Петров, А. В. Lk 321.

ilmselt käsk elanikke küüditada seotud eelkõige sooviga ennetada riigireetmist ning vähemal määral (kui üldse) lähtunud muudest teguritest.

3. Väljasaadetute käekäik

Uues elukohas kohanemine oli väljasaadetutel erinev. Petrovi hinnangul oli kõige parem käekäik töölistel ja käsitöolistel, kes leidsid peagi endale tööd ning suutsid end iseseisvalt ära elatada. Linnakodanike ja kõrgema klassi toimetulek oli keerulisem. Jäänud ilma oma varandusest ning omamata valmisolekut raskeks tööks, mis neid toidaks, elasid nad pidevas viletsuses. Nad otsisid abi oma sugulastelt ja tuttavatelt Narvas, kes neile raha saatsid.⁶⁰

Bunge ja Pauckeri 1854. aasta allikapublikatsioon “Liivi-, Eesti- ja Kuramaa arhiivi” seitsmendas numbris on avaldatud nimekiri 1710. aastal läbi Arhangelski tulnud annetusraha jaotamisest Vologdas elavate narvalaste ja ingerimaalaste vahel. Nimekirjas on rahasaajad jaotatud kolme sotsiaalsesse gruppi. Nimekirja eesotsas on endine Narva bürgermeister Sigismund Adam Wolff vanem. Rahasummad on arvatavasti jaotatud leibkondade vahel, millele viitab eraldi lahter *portiones*, mis vastab ilmselt inimeste arvule. Nimekirja lähemalt vaadates selgub, et sealt puuduvad oskustöölised ning madalama sotsiaalse staatusega inimesed, kes, nagu Petrov väidab, endale ise olid võimelised tööd leidma. Meessoost abisaajad, kelle ametid nende nimede järele on kirja pandud, olid sageli koolmeistrid, kirjutajad, ametnikud jt, kelle kutseoskused poleks ilmselgelt suutnud olla kaugeltki sama suures nõudluses kui näiteks sepa, sadulameistri või isegi toateenija omad. Naiste puhul, kes on märgitud leibkonnapeaks, on alati tegemist leskedega, kellel tekkis suurema tõenäosusega rahalisi raskusi pärast oma abikaasa sissetuleku kaotamist. Perekonnanimede järgi võib eeldada, et suurem osa, kui mitte kõik, toetust saavad perekonnapead, olid saksa rahvusest.⁶¹

Kõik kõrgema sotsiaalse staatusega Vologda narvalased sellest annetusrahast osa ei saanud. Säilikus “Nimekiri järgnevatest perekondadest, kes soovivad jääda Vologdasse”, mis on dateeritud Pauckeri ja Bunge poolt 20. juunil 1710. aastal,⁶² sisaldub nimesid, mida eelpoolmainitud nimekirjas pole. Neid nimekirju omavahel võrreldes, võib tulla järeldusele, et korjandusrahade jagamisest ei saanud osa näiteks endine bürgermeister Hermann Dittmer

⁶⁰ Петров, А. В. Lk 321.

⁶¹ von Bunge, dr F G; Paucker. Archiv für die Geschichte Liv-, Ehst- und Curlands. Mit Unterstützung der ehstländischen literarischen Allerhöchst bestätigten Gesellschaft. Band VII. Reval: Franz Kluge. 1854. Lk 231-234.

⁶² Samas. Lk 230.

ning magister Johan Andreas Helwig. Mõlemas nimekirjas figureerivad näiteks bürgermeister Sigismund Adam Wolff ja notar Nicolaus Rohl.⁶³ Pullati sõnul kasutas Peeter I...majanduslikult aktiivseid Narva ja Tartu sakslastest kaupmehi oskuslikult ära. Asutanud Moskvas Kommertskolleegiumi, kutsus ta Vologdast sinna endise Narva bürgermeistri Hermann Dittmeri ja kaupmehe Johann Boomgardi ning Tartu raehärra Peter Tabori. Ta andis neile Kommertskolleegiumis nõunike kõrged kohad. Perejaslavl-Rjazanskist kutsuti Moskvasse endine narvalane, inspektor Erik Goldstein ja Vologdast Arhangeliskisse endisi Narva lina- ja kanepipraakereid.⁶⁴ Ei saa kindlalt öelda, kas Dittmer, Helwig ja mõned teised ei kasutanud annetusrahasid sellepärast, et neil piisavalt hästitasustatud ametid olid.

Väljasaadetud narvalased hoolitsesid üksteise eest Venemaal ka kogukondade vaheliselt. Selle tõestuseks on siin toodud kiri Vologda narvalastelt Ustiga narvalastele (Pauckeri ja Bunge arvates Veliki Ustjugi linna, mis asub Vologda oblastis). Endised Narva rae liikmed eraldasid 200 rubla suurusest annetusrahas 50 rubla ja 75 kopikat ning saatsid selle Ustigasse, et aidata sissetuleku kaotanud narvalasi ja ingerimaalasi. Samas kirjas, mis pärineb 20. maist 1710. aastast, tänatakse jumala nimel härra Casp. Adolph Roddet, kes läkitati Vologda linnast pitseeritud kotis rahaga Ustigasse. Kätesaadud raha jagamisega pidid vologdalaste palvel tegelema koos kirja adressaadiga, härra Johann Beckmanniga, veel viis meest: Hans Lehmann, Dierich Neßer, Andres Martins, Johann Stengel ja Niels Meher.

Kirja saatjad soovisid ka teada, kes Ustigasse küüditatud narva- ja ingerimaalastest vahepeal ära surnud või juurde sündinud olid. Samuti taheti teada, kas on neid inimesi, eriti lihtrahva hulgast, kes suudavad end omal jõul ära elatada. Nende asjade kohta ootasid vologdalased uut nimekirja, et tulevikus paremini võimalusel nende kogukonda aidata. Koos kirjaga on avaldatud ka nimekiri: “Järgnevad inimesed, kes (meist) Ustigasse saadetud on”, millest lähtudes oli Veliki Ustjugis 1710. aastal 17 sakslaste majapidamist ning veel täpsustamata arv soomlasi. Paucker ja Bunge seavad Ustiga elanike arvu kahtluse alla, väites, et kui jagada läbi Arhangeliski saadud annetusraha vologdalaste vahel ning tehes sama Ustiga abivajajatega,

⁶³ Samas. Lk 234-235.

⁶⁴ Pullat, R. Eesti linnarahvastik 18. sajandil. Lk 23.

oleksid ustigalased saanud ühe inimese kohta palju rohkem raha. Ilmselt pidi Ustigas olevate narvalaste ja ingerimaalaste arv olema suurem kui see, mis on nimekirjas.⁶⁵

Samast, Arhangelskist tulnud 200 rublasest annetusest, pakuti osa Kaasani narvalastele, ingerimaalastele ja ka Narva soomlastele. Sarnaselt Ustjugiga paluti kirja teel raha laiali jagada viie inimese abil, kelleks olid: Andreas Lalerns, Bogislaus Lorensen, Hinrich Danckwart, magister Paul Lüders ja magister Jochim Köppe. Kaasani narva- ja ingerimaalaste jaoks eraldati 49 rubla ja 35 kopikat. Kaasanisse küüditatutelt oodati sama teavet nende kogukonna kohta, mida ustigalasteltki.⁶⁶

Kaasani narvalaste ja ingerimaalaste arvust annab ettekujutuse Bunge ja Pauckeri poolt publitseeritud 1710. aasta juunist pärinev⁶⁷ nimekiri “Täpsustus ingerimaalastest ja narvalastest elanike kohta, kes siin Kaasanis elavad”. Selle järgi elas sellel ajal Kaasanis kokku 150 inimest. Neist 118 olid Narvalast. Iga leibkonna elanikud on välja kirjutatud, teenijate puhul on välja toodud ainult nende ametid, näiteks *härira pastor Andreas Norberg, tema naine Maria Wallenberg, poeg Andreas ja tütar Anna Margreta Norberg, ka kaks kasulast Johann ja Eleonora Rhandri, üks teenijatüdruk või härira advokaat Gabriel Strande, tema naine Catharina Borchers, sulane*. Nimekirja õigsuse kinnitamiseks on sellele alla kirjutanud praost ja pastor Schuß. Tähelepanuväärne on ehk see, et samast ajaperioodist leidub ka Narva soomlaste koguduse pastori Johannes Melartopaeuse nimekiri “Täpsustus siin Kaasanis leiduvatest Narva soomlastest”, mille järgi elas 1710. aastal Kaasanis 144 Narva soomlast. Nimekiri on jaotatud ametite järgi nelja gruppi: toateenijad, musta töö tegijad, voorimehed ja kandjad. Iga perekonnapea juurde on kirja pandud nende naiste nimed, eristatud on mitu täiskasvanut (peaaegu igas peres kaks) ja last (enamasti üks kuni kolm) peres on.⁶⁸

Hanseni sõnul saadeti 1710. aastal tsaarile palvekiri Narvast küüditatute poolt. Tsaarilt paluti luba naasta oma kodulinna, Narva, ning rõhutati, et talle on antud truudusvanne. Lisaks kurdeti, et...*[meie] olukorda on raske sõnadesse panna – meie kanda pole mitte ainult*

⁶⁵ Samas. Lk 230-231; 235-236.

⁶⁶ Samas. Lk 236-237.

⁶⁷ Bunge, Paucker, F.G. Lk 231.

⁶⁸ Samas. Lk 237-241.

suurim südamevalu, aga ka võõras kohas olles leiva ja elatiseta kannatamine. Peame kannatustes elama, et ainult tänu Jumala õnnistusele pole enamik meist, eriti suur arv leskesid ja vaeslapsi, õnnetult siit ilmast kurbuse ja nälja pärast lahkunud.⁶⁹ Samal aastal olid Eesti alad Venemaa poolt vallutatud ning seega polnud narvalaste silmis enam nende pagenduses hoidmiseks põhjust. Narvalaste soovide täitumiseks kulus aga veel mitu aastat.⁷⁰

Küüditatute kehv olukord Vologdas ei tundunud olevat muutunud ka kolm aastat hiljem. Endise Narva saksa koguduse pastor Johannes Andreas Helwigi kiri Tallinna raele 23. veebruaril 1713. aastal näitab, et küüditatute eluolu polnud kuidagi paranenud. *Me ei saa palju muud teha kui istuda kurvalt siin kohas juba peaaegu viis aastat, teadmata isegi praeguses olukorras, kuidas ennast ning vaeseid ära toita. Pisarad on meile roaks päeval ja öösel ning meie silmad ei näe peaaegu midagi muud kui allakäiku, sest armuline ja halastav Jumal ei anna meile vahendeid...*⁷¹ Helwigi kirjeldus, kuigi pisut dramaatiline, (ja ilmselt mõningal määral motiveeritud tänulikkusest annetuste eest) annab ettekujutuse ebakindlusest ja kannatustest, mida vaesunud väljasaadetud võisid kogeda. Suurema osa Vologdast Tallinna raele saabunud kirjadest on kirjutanud pastor Helwig. Tundub, et just Helwig tegeles Vologdast lahkumiseni, 27. märtsil 1714, abivajajatele raha kogumisega aitas hiljem küüditatuid edasi oma uuel ametikohalt Tallinnas.⁷²

Weber mainib lühidalt oma reisikirjas Vologda tartlaste ja narvalaste rahvaarvu 1714. aastal järgmiselt: *23. märtsil lahkusin Moskvast saaniga ja jõudsin 27. märtsiks Vologdasse, kus elab seitsesada perekonda hävitatud Tartu linnast ja tuhat seitsesada elanikku Narva linnast. Kokku kaks tuhat seitsesada inimest, kes samal ajal [Vologdasse] kohale jõudsid.*⁷³ Kui Weberi antud andmeid võrrelda eelpool väljatoodud numbritega, viibis Vologdas ainult kuus

⁶⁹ Hansen, H.J. Lk 267-268.

⁷⁰ Laidre, M. Lk 670.

⁷¹ TLA, 230.1.Bn 6.

⁷² Samas.

⁷³ Weber, Friedrich Christian. Das Veränderte Russland, in welchem die ieißige verfassung des Geits- und Weltlichen Regiments; Der Kriegs-Staat zu Lande uns zu Wasser; Wahre Wahre Zustand der Rußischen Finantzen; die geöffneten Berg-Wercke; die eingeführte Academien, Künste, Manufacturen, ergangene Verordnungen, Geschäfte mit denen Asiatischen Nachbahren und Vasallen, nebst der allerneuesten Nachricht von diesen Völckern, Die Begebenheiten des Czarewizen, und was sich sonst merckwürdiges in Rußland zugetragen, Nebst verschiedenen andern bißher unbekannten Nachrichten In einem Biß 1720. gehenden JOURNAL vorgestellt werden, Mit einer accuraten Land-Cardre und Kupfferstichen versehen. Hannover: Nicolaus Förster und Sohn. 1721. Lk 431.

aastat pärast esimesi kindlaks tehtud küüditamisi oodatust 600–700 inimest rohkem. Selline rahvaarvu kasv Vologdas oleks võimalik olnud vaid siis kui küüditamisi oleks toimunud ka enne 1708. aasta märtsikuud, kuna peale seda aega jäi Narva linna vaid 300 inimest. Üsna tõenäoline on, et Weber esitas oma reisikirjas umbkaudsed andmed, et anda ettekujutus ärasaadetud elanike suurusjärgust.

Venemaale küüditatud narva- ja ingerimaalased polnud ainsad, kes oma kehva olukorra leevendamiseks rahalist toetuse organiseerimisel abi vajasid. Tallinna linnaarhiivis leiduva “Caspar von Akensi kirjad” sarjas on säilik nimega “Vologdasse pagendatute palved”, kus on kiri 20. septembrist 1709. aastast endiselt Tartu bürgermeistrilt Michel Rohlilt. Sarnaselt ülalmainitud palvekirjadele narva- ja ingerimaalastelt, on ka siin palutud abi Hamburgist tuleva vaestehoolekandeks ettenähtud annetusraha Vologdasse toimetamiseks.⁷⁴ Bienemann noorema publitseeritud Kaasanisse küüditatud Tartu bürgermeistri Johann Remmini päevikus on sissekanne 1. detsembril 1708. aastal. Selles räägib ta, et saatis palvekirja Moskvasse vanade ja uute saksa kirikute eestseisjale ning palus seal Kaasanis elavatele vaestele tartlastele jõulupäevaks rahalist annetust.⁷⁵ Laidre sõnul korraldati *väljasaadetud tartlaste jaoks...mitmeid korjandusi, mis leidsid aset Arhangelskis, Moskvast, Riias, Tallinnas, Erfurdis ning mujalgi piiri taga.*⁷⁶ Sarnaselt narvalastega said ka tartlased toetust Arhangelskist ja Tallinnast. Pole välistatud, et ka narvalased teistest eelpool nimetatud linnadest rahalist abi said, kuna enamik neist Saksa linnad olid.

Tänu Tallinna Linnaarhiivile on võimalik heita pilk ka kohtadele Venemaal, kuhu sattus vähem Narvast küüditatud, millest varasemad ajalookäsitlused ei räägi. Kaks kirja 1716. aastast Lääne-Siberis asuvas Tobolski linnast, on kirjutatud kapten Johann Friedrich Haakeni ja Margareta von Gelderni.⁷⁷ Haakeni kiri ei tundu oma sisult erinevat teistest kirjadest, mis saadeti suuremate narvalaste kogukondade poolt, näiteks Vologdast või Kaasanist. Haakeni iseloomustab oma olukorda: *...elan kibedaimas vaesuses oma naise ja lastega, ega näe oma*

⁷⁴ TLA.230.1.BB_25.

⁷⁵ Bienemann, F. G. jun.1902.

⁷⁶ Laidre, M. Lk 669.

⁷⁷ TLA, 230.1.Bn 6.

viletsusele lõppu. Geldern igatseb uudiseid oma lapsepõlvelinnast, Tallinnast, ning palub ka saata 100 rublat (või nii palju kui võimalik).⁷⁸

1714. aasta märtsis kirjutas Tallinna justiitsbürgermeistrile kirja *Sabacksahri* (ilmselt Cheboksarõ,⁷⁹ tänapäeva Tšuvaši Vabariigi pealinn Moskva ja Kaasani vahel) linnast endine narvalane Benedictus Cramer. Antud kiri on Tallinna Linnaarhiivis leiduvatest Tallinna Rael saadetud pagendatud narvalaste kirjadest pikim ja omapäraseim oma sisu poolest. Rahaliste annetuste asemel soovib Cramer hoopis, et justiitsbürgermeister Crameri poegade eest kostaks töölesaamiseks.⁸⁰

⁷⁸ Samas.

⁷⁹ The Great Northern War.

https://members.tripod.com/bengt_nilsson/blog/index.blog/2280079/emanuel-werner/.

Viimati vaadatud 25.07.2021.

⁸⁰ TLA, 230.1.Bn 6.

4. Elu Narvas pärast küüditamisi

Narva kodanikke pandi kirja ka peale küüditamisi. Säilikus “Üleskirjutused ja teave Narva elanikkonna kohta” on ülemkomandandi käsul koostatud loend Narvas elavatest inimestest. Nimistute dateeringust ei ilmne ajalist korrapära.⁸¹

Tabel 2. Narva elanikkond säiliku EAA. 1646.1.607 põhjal

Kuupäev	Meessoost	Naissoost	Lapsed	Kokku
12. mai 1710	49	112	138	299
27. mai 1710	49	110	138	297
28. veebruar 1711	49	89	117	255
28. juuni 1711	48	79	99	226
5. november 1713	79	105	107	291

Tabel 2 põhjal võib järeldada, et 27. maist 1710 kuni 28. veebruarini 1711, ehk vähem kui aasta jooksul, vähenes rahvaarv 42 inimese võrra (üle 10%). Rahvaarv vähenes eeskätt laste suremuse tõttu, mida võib seostada Narvat laastanud katkuepideemiaga. Petrov Narvas olnud katkuepideemiast ei räägi. Pullati sõnul jäi Narva linn 1710-1711. aasta katkuepideemiast puutumata.⁸² Pullati väitega on otseselt vastuolus allikad, mille Hansen on oma raamatus publitseerinud. Hanseni sõnul levis katkuepideemia Narvas 1710. aasta juunikuust 1711. aasta jaanuarini. Narva bürgermeisteri Gerhard Heinrich Arpsi perekonnaraamatust on Hansen välja toonud järgmised sissekanded:

1710. aastal kui Riia linna piirati ning nakkushaigus hakkas ennast ilmutama, jõudis see ka 19. juunil 1710. aastal Narva linna. Doktor Wiell, kes kohtumisel parajasti kohal viibis...ei

⁸¹ EAA. 1646.1.607.

⁸² Pullat, R. Die Veränderungen in der Bevölkerungszahl und -struktur der Stadt Narva im 18. Jahrhundert. Lk 234.

suutnud uskuda, et tegemist on katkuga, kuid pärast tema enda haigestumist 27. juunil, mille järel osutusid vastavad sammud ja ettevaatusabinõud kõik vajalikuks, levis nakkushaigus veel edasi...31. juulil suleti linnavärad...Maalt ja linna lähiümbrusest aga ei lubatud kellelgi linna siseneda...Garnison telkis väljadel. Peale seda, kui surmajuhtude arv suurenes linnas, lahkusid sealt nende väheste inimeste hulgast, kes seal veel elasid, nii mõnedki. Linnalehed muretsesid, kuhu majutada katkuhaigeid eeslinnas ja uuslinnas, kuna on ohtlik kui keegi oma majas sureb....Doktor Wiell, kes oma kohtumise katkuga oli varasemalt üle elanud, ütles, et parim oleks võimaluste puudumisel kümnet [inimest] majast haigena välja tuua, kui lasta katku surra, sest seda kergeminin ta nakatab [teisi]. Kõige raskem oli katk oktoobrikuus, ning leevenes, tänu Jumala armule, lõplikult 1711. aasta jaanuaris, mil ta taaskord taandus. Peale küüditamist siia alles jäänud 300 elanikust, suri nakkusesse 25 hinge, kelle hulgas olid kullatöölise Lüdersi poeg ja sepasell. Ülejäänud olid lapsed, sulased jt.⁸³

Hansen lisab, et ülaltoodud tekst räägib ainult Narva jäänud saksa ja soome rahvusest elanikest katkuepideemia ajal. Vene elanikkonnast või tollal üpris arvukast garnisonist Arps juttu ei tee.⁸⁴ Kindlasti ei jäta Hanseni kirjeldused sama katastrofaalse mulje kui Zetterbergi kirjeldus viimase katkulaine mõju kohta Eesti territooriumil. Zetterbergi sõnul vähenes Eesti rahvastik...poole võrra...ja oli kõige karmima sõjaaja ja katku järel 1712. aastal ehk umbes sama kui 13. sajandi algul. Viiesaja aasta rahvastikukasv oli kaotatud.⁸⁵ Puudulike kirjalike allikate tõttu ei saa olemasolevate andmete põhjal järeldada kui raskelt katk Narvat 1710. aastal tabas. Pullati väide, et katk Narva linna rahvastikku üldse ei mõjutanud, on toodud allikate põhjal ebatäpne.

Muudatused toimusid ka Narva majanduselus. Vadim Svjatkovski hinnangul nõudis Põhjasõda ...Vene riigilt suuri rahalisi väljaminekuid. Vastvullutatud sadamalinnu vaadeldi kui kroonu uut sissetulekute allikat, kust oli võimalik koguda suuri tollirahasid.....Riigitulude suurendamiseks ja ühtlasi raha väljavoolu piiramiseks rakendati rida meetmeid, sh senikehtinud tollitariifide asendamine uutega.⁸⁶ Peale 1704. aasta linna vallutamist, lubas uus

⁸³ Hansen, H.J. Lk 270.

⁸⁴ Samas. Lk 271.

⁸⁵ Zetterberg, S. Lk 224.

⁸⁶ Svjatkovski Vadim. Vene valitsuse tollipoliitika 18. sajandi esimesel poolel ja selle rakendamine Narvas. Ajalooline Ajakiri, 2019. Nr 1. Lk 37.

valitsus säilitada varasema, 1648. aastal kuninganna Kristiina poolt kehtestatud tollikorra. Selle kohaselt läks pool Narvas kogutud portooriumist (sadamatollist) Narva linna käsutusse ning pool riigikassasse. Pärast 1708. aasta küüditamisi oli Narva kohustatud kogu portooriumiraha andma Vene riigile.⁸⁷ Linnale, mille põhiline sissetulekuallikas tulenes kaupade vahendamisest Ida ja Lääne vahel, võis selline korraldus oluliselt süvendada Narva linna vaesumist, millele oli alguse teinud sõjaga kaasnev hävitustöö ning suure osa elanikkonna kaotus. Pullati sõnul andis 1703. aastal Peterburi linna asutamine ning samuti ka konkurents Riia linna ja Arhangelskiga Narva majandusele kõva löögi.⁸⁸ Seega, ilmses mitu tegurit, mis aitasid kaasa linna üldisele majanduslikule allakäigule.

Petrovi sõnul ei piirdunud Peeter I püüded riigireetmise vältimiseks vaid küüditamistega. Petrovi järgi püüti Narvat venestada (*обрусение*) endiste Rootsi alamate asemel Narva Vene kaupmeeste ja lihttöoliste (umbes 100 isikut) elama suunamisega. Samuti püüti Narvat Loode-Venemaaga tihedamalt siduda läbi 1708. ja 1719. aasta haldusreformide. 1708. aastal liideti Narva esialgu koos 29 Vene linnaga Ingerimaa kubermangu. Hiljem, 1719. aastal, sai Narvast koos Vasknarva (Sõrenski) aladega osa Peterburi kubermangust. Seega oli Narva jätkuvalt ära lõigatud Eestimaa kubermangust.⁸⁹ Narva elanikkond jäi küüditatute tagasitulekuni väikeseks, küündimata 300 elanikuni.

⁸⁷ Samas. Lk 41-42

⁸⁸ Pullat, R. Die Veränderungen in der Bevölkerungszahl und -struktur der Stadt Narva im 18. Jahrhundert. Lk 226.

⁸⁹ Петров, А. В. Lk 321.

5. Küüditatute tagasipöördumine

Hansen on välja toonud Arpsi kirjutistest leitud tsitaadi. *Venemaale küüditatute eksiilist naasmisega 1714. aastal, andis Tema Majesteet oma suures armus käsu, et igaihele tuleks tagasi anda oma maja ja ruum.*⁹⁰ Sellel aastal naasis Vologdast koju Narva 116 inimest, kellest kõige tuntum oli endine bürgermeister Hermann Dittmer oma perekonna ja muude kondakondsetega. Teistest Venemaa linnadest pöördus Narva tagasi veel 34 inimest.⁹¹ Enamusel küüditatutest kulus palju aega selleks, et leida vahendeid tagasipöördumiseks. Veel 7. märtsil 1715. aastal saadeti Narva raele Peeter I nimel kiri, küsides Narvast ja Tartust Venemaale küüditatud elanike tagasisaatmise transpordivõimaluste kohta.⁹²

Nimekirja “Narva naasnud ning kadunud või surnud deporteeritud 1711-1717” põhjal tuli Narva tagasi antud ajaperioodil 712 inimest.⁹³ Narva linnas valitsevat olukorda kirjeldas oma 1715. aasta augustis toimunud läbisõidul Saksa diplomaat Friedrich Christian Weber järgmiselt: *Leidsin oma läbisõidul Narvast linna endiselt kehvast seisusest, nagu eelnevalgi aastal. Ainult seekord oli pagendusest Kaasanist ja Astrahanist naasnud umbes 70 peret. Need inimesed olid kehvast olukorrast, neil jätkus vaevalt leiba ning neil polnud raha oma lagunenu majade parandamiseks ning puudusid vahendid kaubandusega tegelemiseks.* Samuti väidab Weber, et Narva ja Tartu elanikest on koju saanud naasta vaid kuuendik.⁹⁴ 1721. aastal elas Narva linnas 835 inimest.⁹⁵ See polnud isegi kolmandik Põhjasõjaajal rahvaarvust.

Paljud tartlased, kes lõpuks olid saanud loa koju naasta, pidid aga mõnda aega Narvas peatuma. Laidre esitab Peterburis venelastega asju ajanud Suurgildi oldermanni Peter Süderbergi arvamuse: *Tema Tsaarilik Majesteet on seepärast tartlasi Narva määranud, et nad esialgu kohe katuse alla saaksid (nii nagu ka ülemkomandandile Narvas on kiire käsk antud kõik majad seal taastada ning parandada lasta), kuni Tartu, millist kohta nad igal juhul jälle*

⁹⁰ Hansen, H.J. Lk 278.

⁹¹ EAA.1646.1.608.

⁹² EAA.1646.2.115.

⁹³ Pullat, R. Eesti linnarahvastik 18. sajandil. Lk 23.

⁹⁴ Weber, F.C. Lk 67.

⁹⁵ EAA.1646.1.610.

heas seisus näha tahavad, uuesti ülesehitamiseks mõned korraldused võidaks teha. Laidre hinnangul polnud tartlaste Narvas peatumise käsk seotud mure ja hoolega inimeste peavarju pärast, vaid hoopis julgeolekupoliitiline kaalutlus.⁹⁶ Teadaolevalt jäid mõned endised tartlased peale tagasilubamist Narva elama.⁹⁷ 1716. aastast pärinevas loendis on lühike nimekiri, kus on perepeade nimede järgi on välja toodud need tartlased, kes Narva pärast küüditamiselt naasmist elama jäid. Nimekirjas on inimesed liigitatud 6 kategooriasse - mehed, naised, pojad, tütreid, sulased ja tüdrukud. Sealt võib välja lugeda, et 28. oktoobri 1716. aasta seisuga elas Narvas vähemalt 58 endist tartlast.⁹⁸ Bienemann noorema sõnul naasid oma kodulinna Tartusse vaid umbes pooled perekondadest. Tartust 1707. ja 1708. aastal Venemaale küüditatud 183 perest vaid 86.⁹⁹

Küüditatute hulgas leidis neid, kes tegid teadliku otsuse oma kodulinna mitte naasta, kuna olid teinud karjääri kohalikus majanduses või riigiametkonnas. Üheks selliseks inimeseks oli Narvast pärit Jakob Wolff, kellest sai Peterburis suurettevõtja. Wolff aitas suurendada inglise taskurätikute kasutuselevõttu, neid Vene härradele tutvustades. Samuti tegeles ta raua- ja tõe-vaekspordiga. Wolffi karjäär oli lausa niivõrd edukas, et temast sai Briti peakonsul Peterburis.¹⁰⁰ Karjääri õnnestus teha Narva kaupmehe tütre, Anna Krameril. Tema elukäiku on kirjeldanud Petrov järgmiselt:

Anna Ivanovna Kramer, Narva kaupmehe tütar, kes pärast 1704. aasta Narva vallutamist koos kõigi vangidega, kelle hulgas olid ka tema vanemad, saadeti välja alguses Vologdasse, aga hiljem, mõne aasta pärast Kaasanisse. Siin astus ta kindral Apraksini teenistusse, aga viimane saatis ta kindral Balcki juurde Peterburi. Balcki juurest läks Anna Kramer ebaõnne poolest tuntud „goffrein“ Hamiltoni juurde (hukatud Peetri käsul imiku surmamise eest). Pärast Hamiltoni hukkamist võeti Kramer keisrinna Jekaterina juurde esimeseks kammerneitsiks. Sellise nimetuse pälvis ta valitsejanna ja tema abikaasa erilise usalduse märgina. Nii et 1716. aastal saatis Kramer tema kõrgeausust välisreisidel Kopenhaagenis ja Hollandis...Kramer oli tsaari tütre Natalie toaneitsiks. Keisrinna kinkis talle Joala küla

⁹⁶ Laidre, M. Lk 672.

⁹⁷ Berendsen, Kung, Maiste. Tartu rahvastik 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul. Tuna nr 1. Rahvusrhiiv. 2010. Lk 35.

⁹⁸ EAA.1646.2.76. L 26.

⁹⁹ Bienemann, F.G, noorem. Lk 193.

¹⁰⁰ Pullat, R. Lk 230.

ustava teenistuse eest. Kui Natalie suri, pöördus Kramer tagasi kodulinna, Narva, ja elas seal kuni oma surmani 1770. aastal 76 aasta vanuses. Petrovi arvates võis pidada Kramerit eduka elutee põhjuseks...välist ilu, tarkust, osavust, usaldusväärset ja vaprust ning lisab, et väidetavalt armastas temaga vestelda Venemaa suurvalitseja ise.¹⁰¹

Lisaks majanduslikele põhjustele võisid mitmed endised narvalased olla vähemalt kuueaastase perioodi jooksul, mil paguluses oldi, haigestunud, vanaks ja põduraks jäänud, vaesunud või mingil muul põhjusel võimetud pikka retke oma kodulinna naasmiseks ette võtma. Raske on tagantjärele hinnata, mis takistas ühel või teisel inimesel oma kodumaale naasmist. Üks sellistest tänapäeval määratlemata põhjusega inimestest oli Joh Georg Fischer, kes oma kirjas “Joh. Georg Fischeri supliik saksa asunduses Moskvas oma kodulinna Narva jäänud Wolffi majja hoiustatud ja maetud omandi suhtes” Narva magistraadile andist teada, et ta Narva enam ei tule. Oma mittenaasmise põhjuseks ta muud ei anna kui *mina ja minu võimalused ning seisukord ei luba mul tagasiteed [Narva] ette võtta.*¹⁰² Pullati avaldatud nimekiri “Narva naasnud ning kadunud või surnud deporteeritud 1711-1717” näitab, et selle nimekirja 767 inimesest, loeti kadunuks 42 ning surnuks 13 inimest. Naasnute ja kadunute kategoorias on eristatud mehed või perekonnapead, naised ja lesed, pojad ja teenrid ning tütreid ja teenijad. Naasnute hulgas on veel kaks kategooriat: meessoost sugulased ning naissoost sugulased. Surnute puhul pole neid kuidagi eristatud.¹⁰³

Aegamööda paranes Narva majanduselu. 20. veebruaril 1718 taastas Peeter I Narvas rootsiaegse tollikorra.¹⁰⁴ Viktor Zacharovi hinnangul aga *...kuigi Narva kaubandus elavnes pärast sõja lõppu, oli selle sadam kaotanud oma positsiooni Venemaa jaoks väliskaubanduses juhtiva Balti mere sadamana... ning lisab, et peamine Venemaa ja Euroopa vaheline kaubandusvoog suunati naaberlinna Peterburgi. Lisaks piiras Peeter I ukaas Narva võimalusi Peterburiga konkureerida. Narva lubati tarnida vaid kaupu Pihkvast, Peterburi*

¹⁰¹ Петров, А. В. Lk 366-367.

¹⁰² EAA.1646.2.233.

¹⁰³ Pullat, R. Eesti linnarahvastik 18. sajandil. Lk 23.

¹⁰⁴ Svjatkovski, V. Lk 42.

aga kogu Venemaalt.¹⁰⁵ Zacharovi väidet toetab Petrovi koostatud statistika Narvas peatunud laevadest 1690.-1722. aastatel.¹⁰⁶

Tabel 3. Narvas peatunud välismaa laevad perioodil 1690 – 1722

Aasta	Laevad
1690	129
1691	159
1692	126
1693	109
1694	154
1695	169
1696	130
1697	129
1704-1717	Mõned üksikud
1718	6
1719	23
1720	36
1721	73
1722	69

Ülaltoodud tabelist on näha, et võrreldes Narvas peatunud laevade keskmist arvu perioodil 1690–1697 (138 laeva aastas) 1718–1722 aastate keskmisega (41 laeva aastas), vähenes

¹⁰⁵ Zacharov, Viktor. Die Außenhandelstätigkeit der Kaufmannschaft Narvas im 18. Jahrhundert. K. Brüggemann (hrsg.), Narva und die Ostseeregion. Narva: Sata OÜ. 2004. Lk 49.

¹⁰⁶ Петров, А. В. Lk 351.

laevade arv pärast sõjategevust ja võimuvahetust ligikaudu 70%. Küll aga hakkas sissetulnud laevade arv tasapisi suurenema peale Nystadti (tänapäeva Uusikaupunki) rahu sõlmimist. 1724. aastal peatus Narvas juba 115 välismaist laeva, mis Petrovi sõnul oli rohkem kui tollel aastal Tallinnas (62) või Viiburis (28).¹⁰⁷ Välismaiste laevade arvu suurenemist võib seostada olukorra olulise paranemisega Narva majanduselus.

Põhjasõjaeelset majanduslikku õitsengut Narva linn 18. sajandil enam eespool toodud piirangute tõttu enam ei korranud. Kaua aega kulus ka linnaelanike arvu taastumine sõjaelsele tasemele. Pullati andmeil võis see olla 1882. aasta kui Narva magistraadi korraldatud loenduse järgi elas Narvas 2614 inimest (1270 meest ja 1344 naist).¹⁰⁸

¹⁰⁷ Samas.

¹⁰⁸ Pullat, R. Eesti linnarahvastik 18. sajandil. Lk 24.

Kokkuvõte

Narva vallutamine 1704. aastal Vene vägede poolt tõi endaga kaasa suuri muutusi linna ja selle elanike saatuses. Linnakodanike ja Rootsi garnisoni hulgast hukkus palju inimesi. Narva vallutanud Vene sõduritele anti luba rüüstata linna kaks päeva, tingimusel, et kedagi ei tapeta. Ometi seda juhtus ja surnud heideti jõkke. Levisid jutud, et haavatuid visati alla Narva joast. Sõjasaaki oli nii palju, et Peeter I oli sunnitud andma välja selle jagamise kohta korraldused. Puutumata ei jäänud kirikud. Uuslinnas olnud Soome kirik põles maha. Rootsi ja saksa koguduse kirikud vanalinnas õigeusustati. Enne seda tühjendati kirikud *õigeusklikele mittevajalikest esemetest*. Saksa kogudus oli sunnitud oma jumalateenistusi aastaid läbi viima ilma kirikuta. Linnakodanikke ja Vene sõdurite vahelised suhted olid pingelised ja esines konflikte.

Uus riigivõim suhtus vastvallutatud linna elanike lojaalsusesse pigem umbusklikult. Tsaari käsul anti välja rida ukaase, mille järgimine pidi aitama tagada uue riigivõimu reetmise vältimist. Narvalasi kohustati loobuma relvadest ja laskemoonast. Linnaelanikele pandi kohustus üksteist käendada, mille kohaselt käendatava põgenemisel linnast oleks käendaja vastutanud oma eluga. Üsna hoolikalt koostati linnaelanikest nimekirju, kus näidati ära nende sotsiaalne ja perekondlik kuuluvus, kutseoskused jms.

1708. aastal toimus Narva elanike massiline küüditamine. Ligikaudu 1200 inimest saadeti Sise-Venemaale Vologdasse, Kaasanisse, Moskvasse, Astrahani, Novgorodi ja Siberisse. Küüditamine toimus peamiselt 1708. aastal, aga kaudsemate tõendite põhjal saadeti Narvast inimesi erinevatesse Venemaa piirkondadesse juba alates 1706. aastast. Samal ajal küüditati, sageli samadesse linnadesse, lisaks narvalastele veel ingerimaalasi ja tartlasi. Selline transport ei arvestanud inimeste vanust ega tervisliku seisundit ja sai paljudele rängaks katsumuseks. Põhjuseid, miks nii palju inimesi asumisele saadeti on mitme autori poolt erinevalt oletatud. Ülekaalukalt on tulnud arvamusele, et endiste Rootsi alamate küüditamise põhjus võis olla reetmise ja põgenemise ärahoidmine.

Venemaale jõudes avastasid paljud haritud ja kõrgemast seisusest elanikud, et neil olid suured raskused uues kohas enda elatamiseks. Madalamast seisusest lihttööga harjunud inimestel ja ka oskustöölistel sellist muret ei olnud. Abivajajad kirjutasid oma sugulastele ja sõpradele, aga ka teistele Saksa linnadele, et rahalist toetust saada. Saadud toetusrahasid jagati eri piirkondadesse deporteeritud narvalaste vahel vennalikult ära. Selles töös kasutatud kirjade sisust ilmsel, et paljude endiste narvalaste (ja sageli samasse gruppi arvatud ingerimaalaste), saatus oli kurb. Kirjades on läbiv teema kas palve annetusraha saamiseks või abipalve juba olemasolevate annetusrahade küüditatute juurde saatmine.

Pärast 1708. aasta küüditamisi oli Narva linna jäänud elama alla 300 inimese. 1710.–1711. aastal Narvat tabanud katkuepidemia täielik ohvrite arv pole teada. Linnakodanike hulgast oli 25 ohvrit ning paarkümmend inimest, kes katku nakatumise hirmu ees olid linnast mujale põgenenud. Sõjapurustusi ei suudetud veel kaua linnas likvideerida. Venemaa kehtestas Narva sadamale uue tollikorra, mis vähendas linna sissetulekuid. Kaubaveod suunati Narvast mööda Peterburi. Narva kauplemissõimalusi piirati. Haldusreformid viisid Narva eraldumisele Eestimaast, tema tähtsuse vähenemisele ja muutumisele Venemaa väikeseks provintsilinnaks.

1714. aastal said endised Narva elanikud Peeter I loa tagasi tulla. Neid, kellel oli võimalusi samal aastal tagasi tulla, oli võrdlemisi vähe. Perioodil 1711–1717 tuli koju 712 inimest. Paljud tartlased, kes olid samuti saanud loa naasta, olid sunnitud mõneks ajaks Narva jääma. Osa tartlasi jäigi Narva elama. Tartust ja Narvast küüditatutest jõudsid tagasi kodulinna vaid ligikaudu üks kuuendik.

Narva majandus ja rahvaarv suutis peale sõjasündmusi ja küüditamisi 18. sajandi lõpuks mõnevõrra paraneda. Põhjasõja käigus Narva elanike küüditamine ja kaubanduslike piirangute kehtestamine oli selle linna jaoks pöördelise tähtsusega. Õitsva kaubalinna asemel sai Narvast tagasihoidlik provintsilinn.

Summary

Deportation of the Citizens of Narva during the Great Northern War

The aim of this paper is to describe the events and situations experienced by the citizens of Narva after the Russian conquest in 1704 during The Great Northern War. The deportation of the majority of Narva's citizens during march of 1708, had undoubtedly the most influence to Narva's citizenship and economy, which is therefore the focus of this work. This paper is based on both primary and secondary sources. The primary sources mainly consist of letters written by deportees, and different lists of people deported, in need of financial aid etc. Secondary sources used in this work are mainly from Heinrich Johann Hansen and Alexandr Petrov.

The study consists of five chapters. The first chapter describes the events following the Russian conquest of Narva in 1704. The second chapter speaks of the deportations themselves and the possible reasons for them. The third chapter examines the conditions of the deportees after having arrived at their destination. The fourth chapter touches on the situation in Narva after the deportations. The fifth chapter delves into the period of time after the deportees were allowed back from their displacement.

The fate of Narva, formerly one of the most successful trading towns in the Baltics, changed irreplaceably after the Russian conquest in 1704. It brought along large changes to the lives of its citizens. Russian soldiers were given permission to do whatever they liked for two days, given that no one was killed. The dead were thrown into the Narva river. Churches were either burned down or converted to Russian Orthodoxy. The churches, that had formerly been a place of worship for the Swedish and German congregations, were looted and the dead within either thrown into the river, or, according to contradictory accounts, reburied. Locals were forced to go without a place of worship for many years after the conquest, conducting their services elsewhere. Contemporary accounts describe the relations between Russian soldiers and local civilians as strained, bringing forth physical altercations. The Tzsar gave out a number of ukase/impositions, which show a general mistrust in the loyalties of the

citizens of Narva (among them an order to register all citizens and their properties, to surrender all their weapons and ammunition etc.).

The majority of deportations took place during the month of march in 1708. There is evidence of deportations taking place as early as 1706, but less is known about them. Deportees were sent to different areas of Russia in an attempt to prevent insurrection in newly conquered territories. Vologda, Kazan, Moscow, St. Petersburg and Astrakhan were the most common places the deportees were exiled to.

Labourers and skilled workers had little trouble with finding employment, having a more practical skillset. Those who were educated, and of a higher class, struggled with finding employment. To help alleviate their struggles, they wrote to several towns and cities, where there was a prevalent German community, asking for financial aid or help in getting larger amounts of money to them. Although the deportees did receive donations, which they seemed to divide among themselves between several communities, the general tone of the letters showed misery and despair over their situation.

In the period between 1708 and 1714, the citizens of Narva numbered barely 300 in total. In 1710 - 1711 Narva was afflicted by a plague epidemic. The exact number of victims is unknown, due to insufficient record-keeping. What is known, however, is that around 25 people succumbed to the disease, most of them children. Some people also fled Narva in fear of the plague. Competition with Arhangelsk and newly established St Petersburg, dealt further blows to Narva's economy. It was exacerbated by new tax laws, that obligated Narva's magistrate to give all its harbour tax to the Russian government.

In 1714, Peter I gave permission for the former citizens of Narva and Tartu to return from their exile. Few were able to return to their former homes in that first year, be it from insufficient funds or lack of physical strength to make the long trek back. Between 1711-1717, around 700 people returned to Narva. Many, however, never returned, and had made a new life for themselves in Russia. Competition between new rival ports and severe loss of its populace reduced Narva into a provincial town in a few short years.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

EAA.1646.1.601.

EAA.1646.1.607.

EAA.1646.1.608.

EAA.1646.1.610.

EAA.1646.1.114.

EAA.1646.2.76.

EAA.1646.2.115.

EAA.1646.2.233.

TLA.230.1.Bn 6.

Allikapublikatsioonid

von Bunge, dr F G; Paucker. Archiv für die Geschichte Liv-, Ehst- und Curlands. Mit Unterstützung der ehstländischen literarischen Allerhöchst bestätigten Gesellschaft. Band VII. Reval: 1854. Franz Kluge.

Von Bunge, dr F G; Paucker. Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. Band II. Dorpat: 1843. J.C. Schünmann's Wittwe.

Kirjandus

Berendsen, KÜng, Maiste. Tartu rahvastik 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul. Tuna nr 1. 2010. Rahvusarhiiv.

Bienemann, Friedrich Gustav, noorem. Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des Nordischen Krieges. Nebst zeitgenössischen Aufzeichnungen. Reval: 1902. Franz Kluge.

Голиков, И.И. Дополнение к деяниям Петра Великого. Т. 2. М., 1790.

Heinrich Johann Hansen. Geschichte der Stadt Narva. Dorpat: 1858.

Kelch, Christian. Liivimaa ajalugu. Tlk Ivar Leimus. Tartu: 2004. Eesti Ajalooarhiiv.

Kelch, Christian. Liivimaa kroonika järg. Tartu: 2009. Eesti Ajalooarhiiv.

KÜng, Enn. Narva elanikkonna suurus 17. sajandi keskel. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 2.Nr 9. Tartu: 1997.

KÜng, Laidre, Leimus, Põldvee, Selart, Seppel, Tafenau, Tarkiainen, Tarvel. Eesti ajalugu III: Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Tartu: 2013. Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut.

Laidre, Margus. Dorpat 1558-1708: Linn väe ja vaenu vahel. Tallinn: 2008. Argo.

Laur, Tannberg, Piirimäe. Eesti ajalugu IV: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Tartu: 2003. Ilmamaa.

Palli, Heldur. Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712. Tallinn: 1996. Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Петров, А. В. Город Нарва: его прошлое и достопримечательности в связи с историей упрочения русского господства на Балтийском побережье : 1223-1900. СПб: 1901.

Pullat, Raimo. Die Veränderungen in der Bevölkerungszahl und -struktur der Stadt Narva im 18. Jahrhundert. Hansische Stadtgeschichte- Brandenburgische Landesgeschichte. Hansische Studien VIII. Weimar: 1989. Hermann Böhlaus Nachfolger.

Pullat, Raimo. Eesti linnarahvastik 18. sajandil. Monograafia. 1992. Olion.

Svjatkovski, Vadim. Vene valitsuse tollipoliitika 18. sajandi esimesel poolel ja selle rakendamise Narvas. Ajalooline Ajakiri, 2019. Nr 1.

Zacharov, Viktor. Die Außenhandelstätigkeit der Kaufmannschaft Narvas im 18. Jahrhundert. K. Brüggemann (hrsg.), Narva und die Ostseeregion. Narva: 2004. Sata OÜ.

Zetterberg, Seppo. Eesti Ajalugu. Tallinn: 2009. Tänapäev.

Weber, Friedrich Christian. Das Veränderte Russland, in welchem die iebige verfassung des Geits- und Weltlichen Regiments; Der Kriegs-Staat zu Lande uns zu Wasser; Wahre Wahre Zustand der Rußischen Finantzen; die geöffneten Berg-Wercke; die eingeführte Academien, Künste, Manufacturen, ergangene Verordnungen, Geschäfte mit denen Asiatischen Nachbahren und Vasallen, nebst der allerneuesten Nachricht von diesen Völckern, Die Begebenheiten des Czarewizen, und was sich sonst merckwürdiges in Rußland zugetragen, Nebst verschiedenen andern bißher unbekanntten Nachrichten In einem Biß 1720. gehenden JOURNAL vorgestellet werden, Mit einer accuraten Land-Carte und Kupfferstichen versehen. Hannover: 1721. Nicolaus Förster und Sohn.

Internetiallikad

Jaak Juskega kadunud Eestit avastamas: sõjas purustatud Narva Jaani kiriku mitme nime lugu.

<https://forte.delfi.ee/artikkel/77965674/jaak-juskega-kadunud-eesit-avastamas-sojas-purustatud-narva-jaani-kiriku-mitme-nime-lugu>. Viimati vaadatud 07.08.2021.

Peter the Great captures Narva.

<https://www.akg-images.de/CS.aspx?VP3=SearchResult&ITEMID=2UMDHU23KT86&LANGSWI=1&LANG=English>. Viimati vaadatud 27.07.2021.

The Great Northern War.

https://members.tripod.com/bengt_nilsson/blog/index.blog/2280079/emanuel-werner/.

Viimati vaadatud 25.07.2021.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemisel

Mina, Katrin Kõpp

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Narva elanikkonna küüditamine Põhjasõja ajal”, mille juhendaja on Enn Küng. reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Katrin Kõpp

13.08.2021